

ข้อเสนอแนะภาพรวม ของทางออกด้าน สิ่งแวดล้อม

กาญจนา แก้วเทพ*

สองระดับแห่งสาเหตุ ของปัญหาสิ่งแวดล้อม

ในการนำเสนอทางออกใหม่ ๆ ให้กับแก๊สและการบำรุงรักษาระบบสิ่งแวดล้อมนั้น เราจำเป็นต้องพิจารณาถึงสาเหตุหลัก ๆ ที่ทำให้เกิดปัญหานี้ ในที่นี้เราสามารถจะประมวลสาเหตุหลักของปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยแยกแยะออกไปเป็น 2 ระดับ คือ

1) ปัญหาในระดับความคิด ความเข้าใจ และจิตสำนึก ปัญหาในระดับนี้อยู่ในมิติด้านนามธรรม แต่ก็ป็นรากฐานของปัญหาสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะปัญหาเรื่อง "สิ่งแวดล้อม" มิใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นปัญหาที่มนุษย์สร้างขึ้น มนุษย์ดำเนินความสัมพันธ์กับธรรมชาติ (ใช้ธรรมชาติ) ตามความคิด ความเข้าใจ และจิตสำนึกของตนเอง และหากสภาพแวดล้อมปัจจุบันคือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาหลักรวม ๆ ที่รุมล้อมอยู่รอบตัวมนุษย์ในขณะนี้ สิ่งนี้ก็ย่อมเป็นประจักษ์พยานบ่งบอกถึงความไม่เข้าใจ ความคิดที่ผิดพลาด และจิตสำนึกที่ไม่ถูกต้องของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ

ตัวอย่างของความเข้าใจผิดบางประการที่ครอบงำความคิดของมนุษย์ปัจจุบันอยู่ที่เช่นทรัพยากรธรรมชาติมีไว้เพื่อการใช้อย่างไม่จำกัด (unlimited) ราวกับว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีเหลือล้นอย่างไม่วันหมดสิ้น การไม่รู้จักจำแนกแยกแยะประเภทของทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีทั้งแบบที่ทดแทนได้และทดแทนไม่ได้ ความไม่สนใจในเรื่องความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลก ซึ่งจำเป็นต่อระบบชีวิตของโลก แนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ที่ไม่เคยพิจารณาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบางอย่างเช่น น้ำ อากาศ เป็นต้นทุนทางสิ่งแวดล้อม โดยมองว่าเป็นของฟรี เป็นสิ่งที่อยู่นอกระบบเศรษฐกิจ และมนุษย์ต้องเอามาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด โดยแปรรูปดัดแปลงเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ เป็นต้น

ดร.ปริชา เปียมพงศ์สานต์¹ ได้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไปของมนุษย์ว่า "ในสังคมบุพพกาล มนุษย์ต้องมีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ พืชพรรณ และสัตว์ป่ารอบ ๆ ตัวเขาเพื่อที่จะมีชีวิตอยู่รอดได้ เมื่อมีอารยธรรมเกิดขึ้นมา สิ่งแวดล้อมก็เริ่มถูกดัดแปลงไปด้วย ธรรมชาติได้ถูกใช้เพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์ แต่ในสังคมสมัยใหม่

* สภาคณาธิการเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้เข้ามาบีบคั้นทางสูงจนมนุษย์มีความรู้สึกที่ตนเองไม่จำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติเท่าใดนัก" ส่วน นพ.ประเวศ วะสี² เห็นว่า มนุษย์ได้อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมมาเป็นเวลานานนับล้านปีโดยไม่มีปัญหา ดังนั้น โดยที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่เพิ่งเกิดใหม่ (หลังยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมและความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์) ดังนั้น มนุษย์ซึ่งยังไม่ได้พัฒนาจิตสำนึกหรือโปรแกรมในสมองเกี่ยวกับเรื่องสิ่งแวดล้อมขึ้นมา ดังนั้นในยุคสมัยของเรา จึงจำเป็นต้องสร้างจิตสำนึกใหม่หรือโปรแกรมในสมองให้เกิดขึ้น จนเมื่อจะทำอะไร มนุษย์ก็คิดถึงสิ่งแวดล้อมโดยอัตโนมัติ เช่นเดียวกับการกิน การนอน การถ่าย หรืออีกนัยหนึ่ง ให้คล้ายกับว่ามนุษย์เกิดสัญชาตญาณทางสิ่งแวดล้อมขึ้นมา

ด้วยเหตุนี้ ทางออกทางแรกสำหรับการข้ามให้พ้นไปจากวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อม จึงเป็นไปตามหลักการที่ว่า "ปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่มแรกที่เกิดจากความคิดและจิตใจของมนุษย์ ดังนั้น จึงต้องเริ่มแก้ไขที่ตัวมนุษย์เช่นกัน" ในการนี้ความเข้าใจใหม่ ๆ แบบ "ระบบนิเวศวิทยา" (eco-system) ซึ่งวางอยู่บนวิสัยทัศน์ปรัชญาแบบองค์รวม (holistic) จะต้องได้รับการปลูกฝัง โดยผ่านการทำงานของสถาบันสังคมต่าง ๆ เช่น ความรู้พื้นฐานที่ว่าทรัพยากรที่เรามีจะมีค่าใช้ได้ตลอดไปไม่มีวันเสื่อมคลาย หากเรารู้จักความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวพันกับทรัพยากรนั้น ๆ ตลอดจนรู้จักวิธีการอนุรักษ์อันได้แก่ การใช้ประโยชน์โดยมีหลักการมิใช่การล้างผลาญ เช่นต้นไม้ใหญ่ในป่าบางต้นมิใช่ให้โค่นลงมาใช้เพื่อให้ไม้เล็ก ๆ ได้เจริญเติบโต แต่หากการโค่นป่าไม้ใหญ่ ๆ ดำเนินไปอย่างขาดสมดุล ไม่ว่าจะด้วยความไม่รู้หรือความโลภ ป่าทั้งปาก็จะกลายเป็นทะเลทราย เป็นต้น

อันที่จริงความเข้าใจแบบใหม่ ซึ่งเราอาจจะเรียกว่าเป็นปรัชญาแบบใหม่ โลกทัศน์แบบใหม่ จิตสำนึกหรืออุดมการณ์แบบใหม่ที่จะต้องสร้าง "จริยธรรมแบบใหม่" ในการอยู่ร่วมกันนั้น แท้จริงแล้วก็เป็น

ปรัชญาดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ในศาสนาและวัฒนธรรมตะวันออก และในวัฒนธรรมของสังคมไทยเอง นั่นคือแนวคิดหลักที่ว่า มนุษย์จะต้องดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกลมกลืนและเกื้อกูลต่อธรรมชาติ อันเป็นหลักสำคัญขงพุทธศาสนา เมื่อแปรแนวคิดหลักดังกล่าวออกมาเป็นระบบการผลิตและการบริโภคภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบที่มีความสมดุลทางสิ่งแวดล้อม (Steady - state economy) เราสามารถมองเห็นหลักการจัดระเบียบสังคมได้ดังนี้ เช่น

- งดการผลิตที่สร้างขยะและของเสียออกมาเป็นจำนวนมาก
- เน้นการกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
- ใช้ทรัพยากรที่สามารถฟื้นฟูตัวเองให้มาก
- อนุรักษ์ทรัพยากรที่หายาก
- จัดสรรทรัพยากรเศรษฐกิจการเงินอย่างยุติธรรม

ฯลฯ

ตัวอย่างของขบวนการนิเวศวิทยาที่รู้จักกันดีได้แก่ ขบวนการชิปโก้ในประเทศอินเดีย³ ที่ได้ประยุกต์แนวคิดแบบใหม่ จริยธรรมแบบใหม่มาใช้ในกรณีของป่าไม้ ชิปโก้ได้เสนอหลักการ 3 ประการคือ

1.1 ประหยัดเรียบง่าย เนื่องจากป่าไม้ได้ลดลงถึงขีดอันตรายแล้ว ดังนั้นคนในหมู่บ้านต้องใช้สอยผลิตผลจากป่าอย่างประหยัดที่สุด หากไม่จำเป็นแล้ว จะไม่มีการตัดโค่นตัดไม้อย่างเด็ดขาด ในกรณีของโครงการปลูกและรักษาป่าของทุ่งกุลาร้องไห้ได้มีการปฏิบัติให้ชาวบ้านปลูกไม้ตามหัวไร่ปลายนา เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงแทนการตัดไม้ในป่า

1.2 การใช้สิ่งทดแทน เช่นมีการหมุนเวียนนำเอากระดาษที่ใช้แล้วกลับมาใช้อีก หรือใช้แก๊สชีวภาพและพลังแสงอาทิตย์สำหรับการหุงต้มแทนฟืนถ่าน

1.3 การปลูกป่าใหม่ เพื่อฟื้นฟูสภาพดินที่เสื่อมโทรมแล้วให้มีชีวิตเขียวขึ้นมาใหม่

หากบุคคลและกลุ่มบุคคลต่าง ๆ มีความเข้าใจ และมีจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ความเข้าใจและจิต

สำนึกนี้จะแสดงออกมาในภาคของการปฏิบัติการ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล ระบบการผลิตขององค์กรธุรกิจหรือวิถีการบริโภคของสังคม โดยส่วนรวม ซึ่งจะได้กล่าวถึงในขั้นต่อไป

2) ปัญหาในระดับปฏิบัติการ ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและจิตสำนึกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ก็คือการเปลี่ยนแปลงในภาคปฏิบัติการ ซึ่งอาจจะเริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล การเปลี่ยนแปลงนโยบายการพัฒนาการภาครัฐ ตลอดจนไปจนถึงข้อเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาของการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม เราจะพบพัฒนาการของกฎเปลี่ยนแปลงการกระทำหรือการปฏิบัติการใน 3 ระดับ โดยที่แต่ละระดับนั้นมีความแตกต่างกันในเรื่องการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และข้อเสนอแนะในการแก้ไข ปฏิบัติการใน 3 ระดับมีดังนี้

2.1 กลุ่มมรดกทางสิ่งแวดล้อม กลุ่มนี้จะมุ่งความสนใจไปที่พฤติกรรมการใช้ชีวิตวิถีการบริโภค อุปนิสัยของปัจเจกบุคคล โดยถือว่่านั้นเป็นสาเหตุหลักของปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น การทิ้งขยะหรือของเสียลงตามถนนหรือในแม่น้ำ ลักษณะการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย เช่นการใช้น้ำ การใช้พลาสติก ผลิตภัณฑ์จากพลาสติก เมื่อวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาดังนี้ ข้อเสนอของกลุ่มมรดกทางสิ่งแวดล้อมจึงเป็นการให้การศึกษาและการสร้างความเข้าใจเพื่อปรับพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลเสียใหม่ ให้มีวินัยในด้านสิ่งแวดล้อมให้บริโภคให้น้อยลง หรือใช้ผลิตภัณฑ์ที่สามารถ recycling ได้

2.2 กลุ่มปฏิรูป กลุ่มนี้เริ่มวิเคราะห์ปัญหาของสิ่งแวดล้อมว่า เกิดมาจากนโยบายการผลิตของสังคม หรือนโยบายการพัฒนาประเทศที่ยังขาดมาตรการในการจัดการกับสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่น การขาดการวางแผนเรื่องแหล่งที่อยู่อาศัย เขตก่อสร้าง

โรงงาน ขาดมาตรการที่มีประสิทธิภาพในการจัดการกับขยะ หรือมาตรการทางกฎหมายในการควบคุมมลพิษยังไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นข้อเสนอของกลุ่มนี้จึงเสนอให้ใช้มาตรการทางกฎหมาย และสร้างระบบแรงจูงใจทางเศรษฐกิจการเมือง เพื่อลดมลภาวะ (เช่น กำหนดให้น้ำมันไร้สารตะกั่วมีราคาถูกลง) และปรับปรุงยุทธศาสตร์ และเพิ่มประสิทธิภาพระบบการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อม

2.3 กลุ่มเปลี่ยนระบบ ความแตกต่างระหว่างกลุ่มนี้กับกลุ่มปฏิรูปก็คือ กลุ่มเปลี่ยนระบบมีความเห็นว่า トラบใดที่การพัฒนาประเทศยังดำเนินไปในแนวทางของระบบทุนนิยมหรืออุตสาหกรรมนิยมแนวทางนี้ย่อมก่อให้เกิดการผลิตที่เกินขีดจำกัดทางนิเวศอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นเราจึงไม่สามารถจะหาวิธีการจัดการใด ๆ ที่มีประสิทธิภาพได้ภายใต้ระบบแบบเดิม ทางออกของการแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมอย่างที่ได้ผลยั่งยืนก็คือต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจสังคม และการเมืองอย่างกว้างขวาง ตัวอย่างข้อเสนอของคานธี⁴ ในการจัดระบบสังคมเสียใหม่ก็เช่น ต้องให้การใช้อำนาจแทนที่ด้วยการบริการ ความร่ำรวยแทนที่ด้วยการอดออม อาวุธแทนที่ด้วยสันติภาพ และลัทธิอุดมการณ์แทนที่ด้วยความประพฤติที่ดีงาม ขบวนการซิปโก้ได้ประยุกต์เอาหลักของคานธีมาใช้ในกรณีป่าไม้ ด้วยการเปลี่ยนระบบคิด ระบบการรับรู้ “ป่าไม้” เสียใหม่ว่าป่าไม้ไม่ใช่ที่ให้ไม้ซุง เงินตรา และน้ำมันยาง หากแต่สิ่งที่ป่าให้แก่เราก็คือ ดิน น้ำ และอากาศบริสุทธิ์” ดังนั้นนิเวศน์วิทยาจึงเป็นเศรษฐกิจถาวร

ในภาคปฏิบัติโดยทั่วไปแล้ว การปฏิบัติการมักจะเริ่มจากกลุ่มแรก แล้วค่อย ๆ ยกระดับมาสู่ขั้นที่ 2 และ 3 อย่างไรก็ตาม แม้พัฒนาการของความคิดและการเคลื่อนไหวจะพัฒนามาสู่ขั้นที่สูงขึ้น แต่การปฏิบัติในขั้นแรกก็ยังคงต้องผนวกรวมอยู่ด้วย ปฏิบัติการในขั้นต่าง ๆ จึงมิใช่การเลือกเอาอันใดอันหนึ่ง แต่เป็นรูปแบบการสะสมที่ยกระดับสูงขึ้นทุกที และการแก้ไข

ปัญหาในนิเวศน์วิทยาจะได้ผลอย่างยั่งยืน มิใช่การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าหรือแก้ไขได้ชั่วคราวชั่วคราวต่อเมื่อพัฒนาการของการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ก้าวมาถึงขั้นการเปลี่ยนระบบ หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าการแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมนั้นจะต้องประกอบด้วย 2 วิถีทางหลักควบคู่กัน คือ วิถีทางแห่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนยาวนาน และวิถีทางแห่งการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่แนวโน้มที่ยั่งยืนยาวนาน

กลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการแก้ไขสิ่งแวดล้อม

วิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่ทุกคนทุกฝ่ายต้องเผชิญหน้าในระยะสั้น และยังคงเกี่ยวข้องกับความร่วมมือของมนุษยชาติในระยะยาว (เช่น จำนวนออกซิเจนในอากาศที่เหลือน้อยทุกที คาร์บอนไดออกไซด์ที่มากขึ้น) ดังนั้นการฝ่าฝืนวิกฤตการณ์นี้จึงต้องเป็นภาระหน้าที่ของทุกคนและทุกฝ่ายที่ต้องยกเลิกการมองเห็นแต่ผลประโยชน์ระยะสั้นส่วนตัว

ถ้าเราแบ่งกลุ่มคนในสังคมในประเทศที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม อาจแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม คือ ภาครัฐ ภาคธุรกิจผู้ประกอบการ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาชน ในที่นี้เราจะพิจารณาทางออกที่เป็นแนวปฏิบัติสำหรับคนแต่ละกลุ่ม โดยที่จะรวมเอาองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรประชาชน และสถาบันต่าง ๆ ในสังคม (เช่น สื่อมวลชน การศึกษา ศาสนา ครอบครัว) เข้าไว้ด้วยกัน บทบาทหน้าที่ของแต่ละกลุ่มในการป้องกันและแก้ไขเรื่องสิ่งแวดล้อมมีดังนี้

ภาครัฐบาล

ภาครัฐบาลมีบทบาทสำคัญในการฐานะเป็นผู้ริเริ่มและผู้ให้การสนับสนุนต่อการแก้ไขปัญหามลพิษ โดยที่รัฐต้องเริ่มทบทวนแนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาและแสวงหาแนวทางใหม่ ดังนี้

(1) การวางแผน จะต้องจัดสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม การขยายตัวของประชากร และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง จะต้องนำเอาเหตุผลด้านนิเวศวิทยา (Eco-Rationality) มาแทนที่เหตุผลด้านเศรษฐกิจ (Economic-Rationality) กล่าวคือ การคิดคำนวณเชิงนิเวศจะต้องเข้ามาแทนที่การคิดคำนวณเชิงธุรกิจ ในภาคปฏิบัติก่อนที่จะมีการดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ จะต้องมีการประเมินผลทางสิ่งแวดล้อมก่อนเสมอ และในโครงการการพัฒนาตามพื้นที่ต่าง ๆ จะต้องมีมาตรการเพื่อการจัดการทางสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพด้วย

(2) การแก้ไขปัญหาคาวยากจน ผลจากความล้มเหลวของการพัฒนาที่ผ่านมา ได้สร้างความยากจนให้แก่ประชาชนโดยเฉพาะชาวชนบทอย่างลึกซึ้ง ความยากจนที่ดำรงอยู่มีส่วนสำคัญในการก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ถูกต้อง (เช่น การบุกรุกทำลายป่า) ดังนั้น รัฐต้องถือว่าการสร้างวัตถุประสงค์ของความต้องการพื้นฐานของประชาชนเป็นภารกิจที่สำคัญ และสามารถทำได้โดยไม่ต้องมีการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

(3) การสนับสนุนด้านเงินทุน ทิศทางการจัดสรรงบประมาณของประเทศจะต้องเปลี่ยนแนวทางเท่าที่ผ่านมารัฐได้ใช้จ่ายเงินทุนเพื่อธำรงรักษา "ระบบสนับสนุนชีวิต" (Life-support system) น้อยมาก ปัจจุบันระบบดังกล่าวอันได้แก่แผ่นดิน แหล่งน้ำ แหล่งทะเล ป่าไม้ ภูเขา ฯลฯ กำลังอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมมาก ดังนั้นรัฐจำเป็นต้องจัดสรรงบประมาณเพื่อพัฒนาระบบดังกล่าว (เช่น การปลูกป่าไม่สามารทำได้ด้วยการรณรงค์เป็นระยะ ๆ แต่ต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบ และต้องมีค่าใช้จ่าย)

(4) ด้านพลังงาน ประเทศไทยมีแหล่งพลังงานในหลายรูปแบบ แต่ทว่าขาดการพัฒนาขึ้นมาใช้ ทำให้พึ่งพิงอยู่กับพลังงานรูปแบบเดียว คือน้ำมัน ซึ่งสิ้นเปลืองมาก ดังนั้น รัฐต้องสนับสนุนทั้งด้านการค้นคว้าวิจัยปรับปรุงคุณภาพของแหล่งพลังงานแบบอื่น ๆ

เช่น พลังงานมนุษย์ แร่งงานสัตว์ พลังแสงแดด พลังน้ำ พลังลม แก๊สชีวภาพ และส่งเสริมให้มีการผลิตอุปกรณ์สำหรับใช้พลังงานดังกล่าว สำหรับพลังงานพื้นฐานที่ชาวบ้านใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น ไม้ ถ่าน ต้องมีการวางแผนที่จะผลิตซ้ำแหล่งพลังงานดังกล่าว เช่น การปลูกต้นไม้ตามหัวไร่ปลายนา โดยหน่วยงานของรัฐในระดับชุมชน (เช่น สภาตำบล) สามารถจะจัดระบบสนับสนุน เช่น จัดเพาะกล้าไม้ให้ชาวบ้าน เป็นต้น

สำหรับประชาชนที่อยู่ในเมือง จำเป็นต้องมีการรณรงค์ให้มีการอนุรักษ์พลังงาน ตัวอย่างเช่น การใช้ไฟฟ้า การใช้น้ำ รวมทั้งปรับเปลี่ยนวิถีการใช้พลังงานในรูปแบบใหม่ ๆ ด้วย เช่นการใช้จักรยานแทนรถยนต์ โดยรัฐต้องสนับสนุนระบบความปลอดภัยให้ เช่น ให้มี bicycle-lane เป็นต้น

(5) ด้านเทคโนโลยี รัฐต้องสนับสนุนให้มีการศึกษาค้นคว้าวิจัยและส่งเสริมให้มีการผลิตและการใช้เทคโนโลยีที่มีลักษณะเหมาะสมกับท้องถิ่น และประหยัดพลังงาน ตัวอย่างที่ชัดเจน คือการใช้ควายน้อยในการทำนา ซึ่งจะให้ผลพลอยได้คือปุ๋ยหมักปุ๋ยคอก แนวคิดในด้านการพัฒนาเทคโนโลยีนั้นจะต้องเปลี่ยนจากการใช้กลไกธุรกิจหันกลับมาใช้กลไกธรรมชาติให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เช่น ศึกษาค้นคว้าเรื่องการควบคุมศัตรูพืช โดยใช้วิธีการตามธรรมชาติ (การค้นคว้าเรื่องแมลงที่เป็นเพื่อนของพืช) การปรับปรุงปุ๋ยธรรมชาติให้มีความสะดวกเหมาะสมที่จะนำมาใช้ทดแทนปุ๋ยเคมี แหล่งความรู้ดังกล่าวนี้มิได้อยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิม สิ่งที่ยังขาดก็คือ การนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์แบบใหม่ ๆ เข้าไปพัฒนาปรับปรุงคุณภาพให้มีความแน่นอน และทำการผลิตให้อยู่ในรูปแบบที่สะดวกต่อการนำมาใช้ เป็นที่น่าสังเกตว่า สำหรับนโยบายด้านการศึกษาด้านพลังงานและเทคโนโลยีนั้น แม้จะได้มีการริเริ่มดำเนินการบ้างแล้ว แต่ก็ยังเป็นการศึกษาด้านที่ขาดตอน กล่าวคือ ยังไม่อยู่ในรูปแบบที่จะนำเอา

มาใช้งานให้แพร่หลายกว้างขวาง เนื่องจากยังเป็นงานวิจัยในขั้นต้น และส่วนมากแล้วการสนับสนุนงานวิจัยจะหยุดอยู่เพียงในระดับนี้ ดังนั้น รัฐจะต้องให้การสนับสนุนงานวิจัยด้านพลังงานและเทคโนโลยีที่สอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยาอย่างต่อเนื่อง จนถึงขั้นที่สามารถนำมาใช้งานได้ในสังคมทั่วไป

(6) มาตรการด้านกฎหมายและการเก็บภาษี เนื่องจากในระบบคิดที่ผ่านมา เราไม่ได้ให้ความสนใจต่อปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม เนื่องจากไม่เห็นผลกระทบต่อระบบความอยู่รอดทั้งหมดของเรา ดังนั้นเรื่องสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นเพียงมิติส่วนเกินหรือเป็นเพียงเรื่องที่จะต้องกระทำถ้าทำได้ ระบบคิดดังกล่าวปรากฏอยู่ในเนื้อหาของกฎหมายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นจึงต้องมีการปฏิรูปกฎหมายสิ่งแวดล้อมเสียใหม่ โดยต้องถือว่าการทำผิดกฎหมายสิ่งแวดล้อมเป็นการสร้างความเสียหายให้แก่ส่วนรวม

ส่วนมาตรการด้านการเก็บภาษี ดังได้กล่าวมาแล้วว่า แต่เดิมทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ นั้นถูกประเมินว่าเป็นของที่มีตามธรรมชาติและเป็นของฟรี ดังนั้นผู้ที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติในการแสวงหาผลประโยชน์จึงมิได้จ่ายส่วนนี้คืนเพื่อนำกลับมาบำรุงรักษา ปัจจุบันนี้รัฐจะต้องผนวกเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีผู้นำไปแสวงหาผลประโยชน์ เช่น แหล่งน้ำเข้ามาในระบบเศรษฐกิจ เพื่อดำเนินการเก็บภาษีสำหรับนำกลับไปบำรุงรักษาธรรมชาติต่อไป

(7) รัฐต้องส่งเสริมให้มีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองขนาดเล็ก ระบบอุตสาหกรรมสำหรับชุมชน ระบบเกษตรรายย่อย แทนธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ การรวมศูนย์ระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ วิธีการดังกล่าวนี้ นอกจากจะเป็นมาตรการหนึ่งในการกระจายความมั่งคั่งและแก้ปัญหาความยากจนแล้ว ระบบเศรษฐกิจขนาดเล็กยังมีประสิทธิภาพสูงกว่าในการจัดการปัญหาด้านมลภาวะและสิ่งแวดล้อม

(8) พัฒนาระบบการเมืองที่เอื้อต่อการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้าง

ขวาง ในการตัดสินใจเรื่องทางสังคม และเร่งรื้อให้ประชาชนจากหลายวงการเข้ามาร่วมแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ทางนิเวศของประเทศ ที่เรียกว่าระบบการเมืองแนวนิเวศ (Eco-politics)

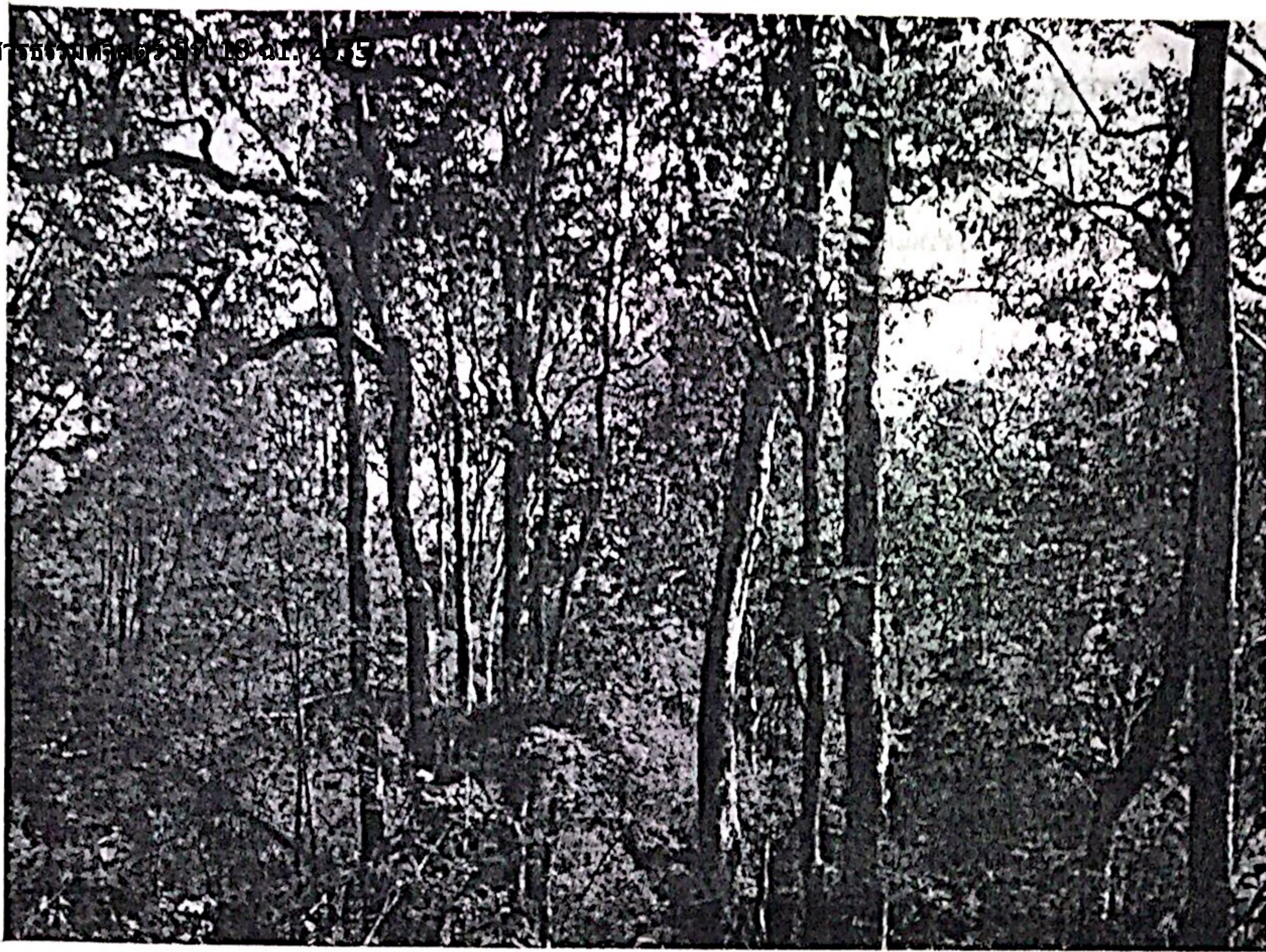
ในการดำเนินการทั้งหมดนี้ รัฐจะต้องพิจารณาบทบาทบทบาทหน้าที่ของตนเองเพิ่มเติมเสียใหม่ ว่าหน้าที่สำคัญอันดับแรกของรัฐ คือการทำนุบำรุงและส่งเสริมบรรดาทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นของส่วนรวม เช่น ภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเล ที่ดิน อากาศ ฯลฯ เพราะหากระบบสนับสนุนชีวิตดังกล่าวล่มสลายลง รัฐก็ไม่อาจจะดำรงอยู่ได้เช่นกัน

ภาคธุรกิจผู้ประกอบการ

ภาคธุรกิจผู้ประกอบการเป็นภาคที่สำคัญภาคหนึ่งในการแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมทั้งระยะสั้นและระยะยาว ดังที่ได้วิเคราะห์เอาไว้ว่า ระบบทุนนิยมและระบบอุตสาหกรรมนิยมเป็นสาเหตุหลักประการหนึ่งของวิกฤตการณ์นี้ ดังนั้นภาคธุรกิจผู้ประกอบการจะต้องสร้างจริยธรรมใหม่ด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมา เพราะภาคธุรกิจเองก็ต้องตระหนักว่าผลประโยชน์ของตนเองจะยังคงมีอย่างยาวนาน ต่อเมื่อมีระบบสนับสนุนการดำรงชีวิตทั้งระบบสามารถคงอยู่ได้ หากเราเห็นแก่ผลประโยชน์ระยะสั้นชั่วครั้งชั่วคราวเราก็จะสูญเสียผลประโยชน์ระยะยาวทั้งหมด ตัวอย่างรูปธรรมคือการรักษาชายทะเลสำหรับการท่องเที่ยวที่เป็นบทเรียนสำหรับภาคธุรกิจที่เกี่ยวข้อง

ทางออกที่ภาคธุรกิจผู้ประกอบการสามารถดำเนินการได้ในด้านสิ่งแวดล้อมคือ

(1) ในกระบวนการผลิตนั้น จะต้องคำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (อันหมายถึงการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้โดยมิหลักการในการใช้เพื่อธำรงรักษาให้ทรัพยากรนั้นมีใช้ได้อย่างต่อเนื่อง) ตัดไม้มาใช้ก็ต้องมีมาตรการว่าจะตัดไม้ขนาดไหน

เท่าไร่ ต้องมีการปลูกไม้ซ่อมแซม) โดยที่วิธีการผลิตเพื่อการบริโภคนั้นจะต้องลดแรงกดดันที่มีต่อธรรมชาติอย่างที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน

(2) ตอบสนองความต้องการด้านสิ่งแวดล้อมและนโยบายของรัฐในการส่งเสริมรูปแบบของการใช้พลังงานใหม่ ๆ กล่าวคือ ทำการผลิตอุปกรณ์เครื่องใช้สำหรับรองรับการใช้อุปกรณ์ใหม่ ๆ นี้เช่น เครื่องใช้พลังงานแสงแดด แก๊สชีวภาพ ซึ่งอาจจะมิตันทุนสูงในระยะแรก แต่ทว่ารักษาธรรมชาติได้มากกว่า หรือการผลิตเตาที่ใช้เชื้อเพลิงอย่างอื่นแทนไม้ เป็นต้น

(3) เทคโนโลยีที่ใช้ทุนและเครื่องจักรต้องถูกแทนที่ด้วยการใช้แรงงานคนและมีลักษณะปลอดภัยรวมทั้งต้องมีการกระจายระบบโรงงานให้มีขนาดเล็กไม่รวมศูนย์ เพื่อช่วยต่อการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่น ควรผลิตจักรยานมากกว่ารถยนต์ เพื่อแก้ปัญหาอากาศเป็นพิษในตัวเมือง

(4) ส่งเสริมการผลิตวัสดุสิ่งของที่มีลักษณะคง

ทน ใช้การได้นาน แม้ว่าต้นทุนและราคาขายอาจจะสูงขึ้น แต่ในระยะต่อไป เมื่อระดับจิตสำนึกของประชาชนในด้านสิ่งแวดล้อมมีมากขึ้น ประชาชนจะให้การสนับสนุนผลิตภัณฑ์ในลักษณะดังกล่าว เนื่องจากเป็นมาตรการหนึ่งในการประหยัดทรัพยากรธรรมชาติ

(5) ทำการผลิตวัสดุที่มีการสังเคราะห์แต่น้อยหมุนเวียนได้ มาตรการนี้ก็คือ การหันกลับไปใช้วัสดุอินทรีย์สารและวัสดุธรรมชาติที่สามารถสลายตัวเองได้ ซึ่งทำให้วัฏจักรของธรรมชาติดำเนินไปอย่างครบวงจร ตัวอย่างเช่น การนำเอาใบตองมาใช้แทนโฟม การนำเอาไม้ไผ่มาใช้แทนพลาสติก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในกรณีนี้จะต้องมีการค้นคว้าวิจัยเพื่อปรับปรุงคุณภาพของวัสดุจากธรรมชาติเหล่านี้ให้มีความคงทนและสะดวกต่อการใช้ ในเวลาเดียวกันต้องมีการพัฒนาระบบการผลิตวัสดุจากธรรมชาติเพื่อรองรับปริมาณการใช้ด้วย เช่นการส่งเสริมการปลูกต้นกล้วย การเพาะเนื้อเยื่อไม้ไผ่ เป็นต้น

(6) พัฒนาเทคโนโลยีพื้นบ้านที่มีความสอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยาดังตัวอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วในภาครัฐ เช่น การใช้แมลงที่เป็นเพื่อนของพืชในการกำจัดศัตรูพืชแทนสารเคมี การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคสัตว์ การผลิตปุ๋ยธรรมชาติทดแทนปุ๋ยเคมี เป็นต้น

(7) ภาคธุรกิจผู้ประกอบการจะต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งในทางตรงและทางอ้อม เช่น การปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัดในส่วนที่เกี่ยวกับการกำจัดของเสีย และมาตรการการป้องกันและควบคุมการทำลายสภาวะแวดล้อมจากระบบการผลิตของตน ส่วนในทางอ้อมก็ได้แก่การสร้างผลิตภัณฑ์ที่มีอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมและผู้ใช้ให้น้อยที่สุด เช่น การใช้สารรองประกอบในการผลิตผงซักฟอกที่ไม่ทำลายออกซิเจนในน้ำ การใช้สิทธิธรรมชาติในการผสมอาหาร การผลิตผงชูรสจากพืช เป็นต้น

ภาคประชาชนและสถาบันต่างๆ ในสังคม

วิกฤตการณ์ด้านนิเวศวิทยานี้แม้จะแก้ไขให้ลุล่วงไปได้โดยอาศัยนโยบายจากภาครัฐบาล และความรับผิดชอบจากภาคธุรกิจผู้ประกอบการก็ตาม แต่ทว่าเนื่องจากภาระที่กล่าวมาทั้งสองนั้นเมื่อดำเนินการอย่างมากมาย เช่น ภาครัฐบาลก็มักจะเคยชินกับการใช้อำนาจทางการเมืองแบบสั่งการ ภาคธุรกิจผู้ประกอบการนั้นก็มักจะมุ่งหวังผลกำไรมากกว่าความห่วงใยเรื่องสิ่งแวดล้อม ดังนั้น กลุ่มที่จะต้องทำหน้าที่เป็นตัวกระตุ้นเป็นผู้ริเริ่ม เป็นผู้กำกับควบคุมดูแล จึงต้องเป็นกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนและบุคลากรที่อยู่ในสถาบันทางสังคมซึ่งมีความไวและตื่นตัว รวมทั้งสามารถเข้าถึงข่าวสารข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อม และยังเป็นผู้ที่ได้รับผลเสียหายโดยตรงจากปัญหานี้ด้วย สำหรับประชาชนที่อยู่ในชนบทนั้น เนื่องจากในช่วงระยะที่ผ่านมา วิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมมิได้กระจุกตัวอยู่แต่เพียงในชุมชนเมืองใหญ่ ๆ หรือในเขตอุตสาหกรรมเท่านั้น หากทว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ขยายตัวออกไปครอบคลุมถึงการทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชนบท

ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ ป่าชายเลน พื้นดิน ฯลฯ โดยที่ชาวชนบทผู้ประกอบการเกษตรกรรมจำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรดังกล่าวในการดำเนินชีวิต ด้วยเหตุนี้ เราจึงได้เห็นว่าประชาชนชาวชนบทได้ลุกขึ้นมาต่อสู้ด้านการพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแข็งขัน

สำหรับบทบาทหน้าที่ของภาคประชาชนไม่ว่าจะเป็นกลุ่มองค์กรพัฒนา สถาบันสังคม และกลุ่มประชาชนต่างๆ สามารถจะดำเนินการได้ จะมีอยู่ 3 ประการใหญ่ ๆ คือ

(1) การรณรงค์เผยแพร่ข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมให้ถูกต้องอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายทั้งเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การสร้างสำนึกและจริยธรรมใหม่ ๆ ต่อธรรมชาติรอบตัว การรณรงค์เผยแพร่ข้อมูลนี้จะสามารถจัดทำได้ตามช่องทางของแต่ละกลุ่ม แต่ละสถาบัน เช่น การจัดสอนสอดแทรกในหลักสูตรของโรงเรียน การเทศน์ในวันสำคัญ ๆ ทางศาสนา การเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน การจัดอบรมให้แก่กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ

(2) การส่งเสริมสนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างกว้างขวาง เนื่องจากรับรู้ปัญหาและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดแต่เพียงอย่างเดียวยังไม่สามารถทำให้ปัญหาแก้ไขได้ ทั้งนี้จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทั้งในระดับบุคคล และการเปลี่ยนแปลงแนวทางหรือนโยบายในระดับสังคมตามมามากด้วย ดังนั้นการรวมกลุ่มจัดตั้งกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ จึงเป็นเงื่อนไขทั้งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเอง และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้อื่นและสังคม

ปัจจุบันนี้ เราอาจจำแนกประเภทของกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับงานด้านสิ่งแวดล้อมได้เป็น 2 ประเภท คือ

2.1 กลุ่มองค์กรที่มีอยู่แล้ว เช่น กลุ่มสหภาพแรงงาน กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มวิชาชีพต่าง ๆ กลุ่ม

สหกรณ์การเกษตร ฯลฯ ตัวอย่างของกลุ่มเหล่านี้เป็นกลุ่มที่มีการจัดตั้งเป็นรูปร่าง และได้รับการยอมรับจากชุมชนและสังคมโดยทั่วไปอยู่แล้ว กลุ่มเหล่านี้ควรเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาสิ่งแวดล้อมซึ่งตนเองต้องได้รับผลกระทบอยู่

2.2 กลุ่มองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อดำเนินภารกิจด้านสิ่งแวดล้อมโดยตรง เช่น กลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติ ชมรมสิ่งแวดล้อม สมาคมสร้างสรรค์ไทย กลุ่มพิทักษ์รักษาป่าชุมชน ฯลฯ กลุ่มองค์กรเหล่านี้มีบทบาทโดยตรงต่อการเฝ้าระวังด้านสิ่งแวดล้อม ในปัจจุบันนี้ยังมีกลุ่มประเภทนี้น้อยเกินไป เป็นที่น่าสังเกตว่าพฤติกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของคนไทยยังเป็นไปแบบไฟไหม้ฟางดำเนินการชั่วคราวชั่วคราว และมีลักษณะตั้งรับมากกว่าจะรุกหรือป้องกัน ตัวอย่างเช่น อาจจะมีการรวมกลุ่มกันขุดลอกคลองเนื่องในวันพิเศษต่าง ๆ แต่หลังจากวันดังกล่าวแล้วก็ไม่มีการจัดตั้งกลุ่มคณะกรรมการเพื่อดูแลปัญหานั้นให้ต่อเนื่อง ดังนั้นจึงควรมีการกระตุ้นการจัดตั้งกลุ่มเพื่อแบ่งสรรความรับผิดชอบในการดูแลสิ่งแวดล้อมให้มากกว่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน

(3) **ขั้นปฏิบัติการ** ในขั้นตอนนี้อาจจะแตกต่างกันไปตามธรรมชาติขององค์กรแต่ละแห่ง โดยที่เวลาปฏิบัติงานนั้นจะต้องมีการประสานงานกันอย่างดี ดังตัวอย่างที่พอจะยกให้เห็นได้ดังนี้

3.1 **กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.)** ที่มีภาระกิจหน้าที่โดยตรงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม กลุ่มเหล่านี้สามารถปฏิบัติการได้หลายรูปแบบคือ

3.1.1 เป็นผู้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเนื่องจากกลุ่มเหล่านี้มีโอกาสเข้าถึงข้อมูลมากกว่าผู้อื่น และยังมีเครือข่ายทั้งในระดับประเทศและระดับโลก การศึกษาค้นคว้าข้อมูลนั้น ควรจะมีทิศทางทั้งในด้านที่นำเสนอปัญหาวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และการแก้ไขปัญหานั้นในระดับปัจเจกบุคคลและในระดับสังคม รวมทั้งการมี

การนำกรณีจากต่างประเทศมาเผยแพร่ด้วย

3.1.2 เป็นแกนกลางของการปฏิบัติการทางสังคม (Social praxis) การปฏิบัติการนี้อาจจะกระทำได้ใน 2 รูปแบบ คือ เมื่อเกิดภาวะวิกฤต เช่น จะมีการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ มีการทำลายป่าไม้ โรงงานปล่อยสารพิษ ฯลฯ ในภาวะดังกล่าว กลุ่มอพช. สามารถใช้ศักยภาพในฐานะกลุ่มพลังทำการเคลื่อนไหวระดมความร่วมมือจากฝ่ายต่าง ๆ และผลักดันให้มีการแก้ไขปัญห โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรจะสามารถประเพณีให้รัฐจัดให้มี public hearing ในกรณีที่จะมีการตัดสินใจในเรื่องสำคัญ ๆ เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ในอีกด้านหนึ่ง ภายในภาวะปกติทั่วไป กลุ่มอพช. ก็ควรจะมีการเคลื่อนไหวในทางบวกเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติ อุปนิสัยและจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมด้วย เช่น รณรงค์การใช้ไบโอดีเซล เป็นต้น

3.1.3 **ทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมดูแลสอดส่อง** ปัญหาจากสิ่งแวดล้อมที่เกิดผลกระทบต่อประชาชนนั้น อาจจะมีทั้งผลกระทบที่เห็นได้โดยตรงและรวดเร็ว เช่น การทิ้งน้ำเสียจากโรงงาน และผลกระทบที่มองเห็นได้ช้าและค่อย ๆ สังสม เช่น มลพิษในอากาศที่ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย แต่ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบด้านใดสำหรับสภาพสังคมไทยแล้วเรายังขาดระบบการควบคุมดูแลสอดส่องอย่างทั่วถึงเพียงพอ เช่น การสอดส่องโรงงานจากภาครัฐนั้นมีเจ้าหน้าที่ไม่เพียงพอ ในด้านประชาชนเองก็ยังมีขาดความรู้และวิธีการที่จะควบคุมดูแลสิ่งแวดล้อมดังปรากฏว่า การฟ้องร้องอันเนื่องมาจากปัญหาสิ่งแวดล้อมยังมีอยู่น้อยมากในประเทศไทย (รวมทั้งยังไม่มีความหมายรองรับอย่างแน่นอน) ดังนั้นในระยะแรก กลุ่มอพช. จะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลสอดส่อง และควรที่จะถ่ายทอดความรู้และวิธีการให้แก่กลุ่มประชาชนในแต่ละพื้นที่ที่จัดตั้งขึ้นมา กล่าวโดยสรุปก็คือ ประชาชนซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากปัญหาสิ่งแวดล้อมจะเป็นผู้ปกป้องสิทธิและผลประโยชน์ของตนเองได้ดี และทันการมากที่สุด

3.1.4 **ทำหน้าที่เป็นผู้ประนีประนอมความ** ขัดแย้ง ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ ด้านแนวคิดทิศทางในการพัฒนาประเทศด้านการแข่งขันทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีกลุ่มหรือองค์กรที่ทำหน้าที่เป็นผู้ประนีประนอมความขัดแย้งให้แก่ไขลู่วงอย่างยุติธรรมที่สุด

3.2 **กลุ่มประชาชนในชนบท** ดังได้กล่าวมาแล้วว่ากลุ่มในชนบทนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือกลุ่มที่มีอยู่แล้ว และกลุ่มที่มีเป้าหมายเพื่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะปัจจุบันนี้ผลงานจากกลุ่มประชาชนทั้ง 2 ประเภทนั้น มีผลกระทบต่อแนวทางนิเวศวิทยาด้วยปฏิบัติการหลาย ๆ ด้าน เช่น

3.2.1 การแสวงหารูปแบบการผลิตแบบใหม่ ปัจจุบันนี้ชาวนาไทยโดยเฉพาะในภาคอีสานได้ย้อนกลับไปหารูปแบบการผลิตแบบเดิมที่สอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยาเป็นอย่างดี คือ การเกษตรแบบผสมผสาน ระบบไร่นาสวนผสม ซึ่งเป็นการทำการเกษตรหลาย ๆ ชนิด ปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดเพื่อให้ธรรมชาติเกื้อกูลซึ่งกันและกัน รูปแบบการผลิตดังกล่าวน่าจะเป็นคำตอบของการเกษตรในระดับชาติ

3.2.2 การจัดตั้งกลุ่มเพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อม ในชนบทหลายแห่งได้ริเริ่มรูปแบบการรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อพิทักษ์ทรัพยากรของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ และได้จัดระบบให้เหมาะสมกับยุคปัจจุบัน เช่น กลุ่มพิทักษ์ป่า ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านมีผลประโยชน์จากป่า แต่ชาวบ้านก็มีส่วนร่วมรับผิดชอบป่า อันเป็นรูปแบบคล้ายสัมพันธ์เดิมที่เคยมีมาในอดีต รูปแบบนี้ที่รู้จักกันดีคือป่าชุมชนในระยะยาว รูปแบบดังกล่าวจะเป็นแนวทางสำหรับ "ขบวนการสีเขียว" (Green Movement) ในการแสวงหาระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยา

3.3 **สถาบันการศึกษา** โรงเรียนเป็นสถาบันสำคัญในการแก้ไขปัญหาในระดับแนวคิด ความ

เข้าใจ และจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมดังกล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ทว่า หากโรงเรียนจะสามารถดำเนินการดังกล่าวได้ โรงเรียนจะต้องเริ่มเข้ามาผูกพันกับชีวิตความเป็นจริงของชุมชนและสังคม กล่าวคือ สิ่งที่อยู่ในโรงเรียนต้องเกี่ยวข้องและเป็นไปเพื่อการแก้ไขสภาพแวดล้อม โดยเริ่มต้นจากสิ่งที่ใกล้ตัวเสียก่อน กิจกรรมที่สามารถดำเนินการได้ในโรงเรียนคือ

3.3.1 ทั้งในหลักสูตรวิชาต่าง ๆ หรือกิจกรรมเสริมหลักสูตรของโรงเรียน จะต้องปลูกฝังให้เด็กมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับธรรมชาติ ต้องมีทัศนคติใหม่ในการรับรู้โลกธรรมชาติว่า โลกนี้มีได้มีแต่เพียงด้านวัตถุที่เป็นรูปธรรมเท่านั้น หากแต่โลกธรรมชาติยังมีจิตวิญญาณ มีความรู้สึกที่มนุษย์ต้องให้ความรักและความห่วงใย และข้อสำคัญ ๆ เด็กต้องเรียนรู้ว่ามนุษย์ต้องมีใจเจ้าโลก โลกนี้มีใจเป็นของมนุษย์เท่านั้น สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ล้วนมีสิทธิ์ที่จะอาศัยบนโลกนี้ด้วยเช่นกัน

3.3.2 การพาเด็กไปสัมผัสกับธรรมชาติโดยตรง จิตสำนึกในการรักษาสภาพแวดล้อมจำเป็นต้องอาศัยการมีประสบการณ์ตรง ดังนั้นโรงเรียนจะต้องพาเด็ก ๆ ไปสัมผัสไปท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ธรรมชาติในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ค่ายสัมผัสธรรมชาติ กลุ่มดูนก การเอาเรื่องเก็บตัวอย่างน้ำในแม่น้ำที่เน่าเสียมาเรียนในห้องวิทยาศาสตร์ ฯลฯ ในญี่ปุ่นเป็นกฎระเบียบเลยว่าโรงเรียนจะต้องพาเด็กไปทัศนศึกษาธรรมชาติปีละ 2 ครั้ง และการไปนั้นจะต้องมีจุดมุ่งหมายอย่างชัดเจนด้านนิเวศวิทยา และโรงเรียนควรเป็นผู้นำผู้ริเริ่มใช้มาตรการในการรักษาสิ่งแวดล้อมเป็นแบบอย่างให้แก่ชุมชน

3.4 **สถาบันสื่อมวลชน** สถาบันสื่อมวลชนเป็นสถาบันน้องใหม่แต่มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการชี้นำความคิดและจิตใจของผู้คน โดยที่เรื่องนิเวศวิทยานั้นเป็นการชี้นำในการดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ซึ่งแต่เดิมมนุษย์มีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ พืชพรรณสัตว์ป่า เพราะได้เรียนรู้จากประสบการณ์ แต่ปัจจุบันนี้ เราเรียนรู้ในสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมมากนัก ดัง

นั้นคือมีวัตถุประสงค์ต่อชีวิตหน้าที่ในการนำพาให้มนุษย์
วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 18 ฉบับที่ 1

เรียนรู้วิธีการดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกับระบบ
ธรรมชาติ

อันที่จริงปัจจุบันสื่อมวลชนมีความพร้อมพอสมควรที่จะเข้าร่วมในปัญหานี้ ดังจะเห็นได้จากการทำหน้าที่เป็นผู้เผยแพร่ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม การทำหน้าที่เป็นผู้เฝ้าระวังและรายงานเหตุการณ์ให้สาธารณชนรับทราบ อย่างไรก็ตามมีข้อเสนอแนะว่า การนำเสนอข้อมูลเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้น ไม่ควรจะนำเสนอแต่ด้านปัญหาและการวิเคราะห์ปัญหาเท่านั้น แต่ควรจะไปเฝ้าระวังในรายละเอียดรูปธรรมบางประการที่จะเป็นการป้องกัน การส่งเสริม และการแก้ไขปัญหานั้น โดยเฉพาะเพื่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล เช่น การแก้ไขน้ำเสียจากแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากจะอาศัยมาตรการจากส่วนกลางคือ การสร้างศูนย์บำบัดน้ำเสียแล้ว แต่ละบ้านควรมีถังกรองน้ำ หรือการช่วยจำแนกแยกขยะประเภทของขยะก่อนที่จะทิ้ง เป็นต้น ทั้งนี้เพราะจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมจะเกิดอย่างแท้จริงด้วยการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมเท่านั้น

3.5 สถาบันศาสนา บทบาทของสถาบันศาสนาที่จะเข้ามามีส่วนในเรื่องนิเวศวิทยา นี้ อาจจะมีทั้งในส่วนของการสอนและวิธีการปฏิบัติด้านศาสนาเอง และบุคลากรทางศาสนา

ในส่วนของการสอนนั้น พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน เพราะแก่นคำสอนหลักของพระพุทธเจ้าเองก็ทรงสั่งสอนให้มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นเพื่อนทุกข์ สุข เกิดแก่เจ็บตายกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในส่วนนี้ทุกกลุ่มทุกองค์กรที่จะเคลื่อนไหวด้านสังคม จะต้องมียุทธศาสตร์ด้านศาสนาเป็นพื้นฐานสำหรับการเคลื่อนไหวด้านแนวคิด ยิ่งกว่านั้นวิธีการปฏิบัติ

ด้านศาสนาบางอย่าง เช่น การเจริญสติ ทำสมาธิภาวนา ก็เป็นหนทางช่วยสร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับโลกธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

สำหรับบุคลากรทางศาสนา ดังได้ปรากฏแล้วว่าในปัจจุบันมีพระภิกษุสงฆ์จำนวนมากที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องป่าไม้ ดังนั้นการอนุรักษ์ธรรมชาติจึงควรจะสำเร็จไปไม่ได้หากมิได้มีส่วนร่วมจากบุคลากรทางศาสนาในการนี้รัฐควรจะต้องมองเห็นพลังที่มีคุณค่าของพระสงฆ์ในการดำเนินการด้านสิ่งแวดล้อม

อาจกล่าวได้ว่า ปัจจุบันนี้ได้มีกลุ่มบุคคลเล็ก ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ ได้ค้นคิดวิธีการและมาตรการต่าง ๆ สำหรับการพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อมเอาไว้ให้ยั่งยืนยาวนาน สิ่งที่ยังขาดหายไปก็คือ ความพยายามดังกล่าวยังมีขอบเขตอยู่ในคนกลุ่มเล็ก ๆ และยังขาดการนำมาเป็นนโยบายระดับชาติที่จะส่งผลสะท้อนอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะหยิบเอาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์จากกรณีที่ได้มีการลงมือปฏิบัติการอย่างได้ผลแล้วมาพัฒนาขึ้นใช้เป็นนโยบายของรัฐต่อไป

และในท้ายที่สุดนี้ สิ่งที่เราไม่ควรลืมในการจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยาก็คือ ภาวะมลพิษนั้นมิได้เป็นปัญหาแต่สิ่งแวดล้อมภายนอกเท่านั้นแต่ยังเป็นเพราะภาวะมลพิษที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อมในจิตใจของสมาชิกทุกคนในสังคม ความคิดแบบบริโภคนิยม ความมักง่ายเห็นแก่ตัว ความโลภ การเล็งเห็นแต่ผลประโยชน์เฉพาะหน้า เหล่านี้ล้วนเป็นภาวะมลพิษในจิตใจที่ทำให้เกิดภาวะ "จิตใจเป็นพิษ" จึงจะต้องได้รับการบำบัดไปพร้อมกับน้ำ อากาศ จากภายนอกเช่นกัน

เชิงอรรถ

1. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ "ขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม การเมืองสีเขียว และความคิดแบบนิเวศวิทยา" ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และสังคิต พิริยะรังสรรค์ (บรรณาธิการ), พลวัตไทย : มุมมองจากเศรษฐศาสตร์การเมือง, ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง, คณะเศรษฐศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 2534 หน้า 124.
2. ประเวศ วะสี "ความหวังด้านสิ่งแวดล้อมของคนยุคปัจจุบัน" ในสิ่งแวดล้อม 34 หน้า 633.
3. โอบกอด : บทเรียนและแรงบันดาลใจในการพิทักษ์ป่าของขบวนการจีพี. พระไพศาล วิสาโล (บรรณาธิการ), กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม, 2534, หน้า 26.
4. อ่างจาก. โอบกอด. เล่มเดิม, หน้า 119.